

ЗАПЕРЕЧУВАЛЬНИЙ ТЕКСТ ЯК КОМУНІКАТИВНА МАКРООДИНИЦЯ НЕГАЦІЇ

Обґрунтовано виділення заперечувальних текстів як комунікативних макроодиноць неґації, установлено функціональні різновиди таких текстів, проаналізовано їхній комунікативно-прагматичний потенціал та принципи побудови.

Ключові слова: заперечення, текст, полемічний текст, комунікативний вплив, негативно-оцінна конотація.

Дослідники категорії заперечення одностайно відзначають широкі можливості її мовленнєвого вияву [5, с. 10; 6, с. 139]. В українському мовознавстві, зокрема, проаналізовано функціональні параметри граматичних [7, 8, 11, 12, 13], лексичних [1, 2, 13], інтонаційних [4] і навіть паралінгвістичних [13] засобів вираження заперечення. За нашими спостереженнями, заперечну функцію можуть також виконувати цілі тексти, проте їх досі не зараховували до виразників заперечення і спеціально не вивчали. Метою цієї статті є обґрунтувати особливий статус заперечувальних текстів як макроодиноць неґації, проаналізувати їхній комунікативно-прагматичний потенціал, з'ясувати принципи їх побудови.

Семантична складність, багатоманіття стилістичних, композиційних, жанрових різновидів тексту спричинилися до того, що на сьогодні у мовознавстві немає єдиного загальноприйнятого визначення цієї комунікативної одиниці. Найбільш переконливим видається тлумачення тексту на основі поєднання функціонального та когнітивного підходів, згідно з яким текст є цілісною семіотичною формою комунікації, заснованою на категоріях цілісності, дискретності, інформативності, зв'язності, континууму, референційності, антропоцентричності, інтерактивності та інтерсеміотичності [14, с.191-236].

За визначенням О.С.Кубрякової, текст "завжди створюється для реалізації якогось задуму... інформація вводиться в текст і фіксується в ньому не сама по собі, а для чогось, для досягнення певної цілі, і з погляду відправника вона завжди суттєва, релевантна, покликана змінити поведінку сприймача" [10, с.75]. На підставі цього вважаємо, що деякі тексти побудовані саме з метою заперечення висловленої кимсь раніше інформації. Діалогічність, тобто здатність тексту діалогізувати з іншими компонентами семіосфери на основі своєї цілісності, взагалі називають визначальною властивістю будь-якого тексту [14, с.197]. Проте об'єктом нашого дослідження послужили лише ті

текстові утворення, які не просто контрастують з іншими, а безпосередньо породжені задля спростування висловленої раніше інформації. Заперечення виступає текстотвірною категорією, що визначає структуру таких текстів і підпорядковує собі всі їхні семантичні та стилістичні засоби. Це дає підстави кваліфікувати їх як особливі комунікативні макроодиноць неґації.

Подібно до інших виразників заперечення, заперечувальні тексти можуть реалізувати дескриптивне, полемічне та іллокутивне заперечення. Дескриптивний характер здебільшого мають художні тексти, у яких автор за допомогою заперечення характеризує певну ситуацію або стан, пор: *Немає місця мені у твоєму дні, у твоєму житті – нема, у твоєму сні... – Не ходи стежками, що з дороги зіб'ють. Не голуб свій камінь – хай вітри його п'ють. Не гукай глухого даремно. Не ридай від того так ревно. Молодим жінкам це не велено. Будуть весни ще – буде зелено... Але весен душа не просить, як заклата, залюблена в осінь, де немає місця мені у твоєму дні, у твоєму житті – нема, у твоєму сні...* (С.Йовенко). Іллокутивне заперечення, за допомогою якого мовці реалізують певні застереження та заборони, характерне для антирекламних текстів (*Не вір політичним банкрутам! Довіряй реалістам!*) та коротких текстів організаційного спрямування (*У нас не палять; Просимо не користуватися в магазині мобільними телефонами; Вхід із тваринами заборонено*). Проте найбільш поширені – полемічні заперечувальні тексти, які спеціалізуються на спростуванні раніше висловлених думок. Вони типові для публіцистичного мовлення й здебільшого мають розлогу, концептуально продуману структуру. Слід відзначити, що поділ заперечувальних текстів за комунікативно-прагматичним спрямуванням є умовним, оскільки кожен з них здатний принагідно виконувати вторинні заперечні функції. Наприклад, полемічні заперечувальні тексти можуть містити дескриптивне заперечення, коли описують певні негативно оцінювані події, чи іллокутивне, коли спонукають сприймачів змінити свою думку з приводу чогось.

На окрему увагу заслуговує питання про технологію побудови полемічних текстів, оскільки вони є найбільш концептуальними й прагматично зорієнтованими текстовими утвореннями. Вважаємо за доцільне виділити три їхні стилістично-функціональні різновиди: тексти-спростування, категорично-

заперечувальні та дискусивно-полемічні тексти.

Найпростішими за структурою та використуваними засобами є тексти-спростування, у яких автори визнають помилковою опубліковану ними раніше інформацію. Такі тексти здебільшого мають чітку, нерозгалужену структуру, яка містить: 1) стислий переказ хибної інформації з посиланням на публікацію, 2) визнання її помилковою, 3) твердження, яке передає справжній стан речей, пор:

Спростування

Тема повернення банками депозитів надзвичайно гостро турбує вкладників і чи не найчастіше з'являється на сторінках газет, у тому числі й нашої. Так, у № 65 за 9 квітня у нашій газеті було надруковано перелік банків – найбільш вірогідних кандидатів на рекапіталізацію, чий депозити, швидше за все, вкладникам повертимо держава. Помилково до їхньої когорти віднесли "Індекс-банк", який по державну допомогу не звертався, завжди вчасно повертає депозити та сплачує нараховані відсотки. Ця фіністанова не відчуває необхідності в додатковому капіталі та не очікує жодних пропозицій щодо рекапіталізації (Україна молода, 11.04.09).

Від інших різновидів заперечувальних текстів власне-спростування вирізняються лаконічністю та емоційною нейтральністю. Автор спростування не вдається до яскравих виражальних засобів, оскільки не переконує в помилковості чужих суджень, а лише визнає свою помилку. У випадку, якщо опублікована дезінформація завдала комусь матеріальних збитків чи моральної шкоди, виданню варто перепросити читачів та потерпілих. Це дещо пом'якшить й інтимізує загалом стриману тональність тексту-спростування.

Автори категорично-заперечувальних текстів впевнені у помилковості висловленої кимсь інформації, а іноді навіть обурені нею, і тому прагнуть якомога переконливіше її спростувати. Вони експресивно й нищівно розвінчують неправдивість певних думок. Категоричність негачії передусім засвідчують заголовки, що містять кваліфікатори із заперечним значенням, пор: *Заборона про в'їзд автомашин на територію міських лісів – чергова вигадка журналістів* (Хрещатик, 04.03.09); *Сім міфів про IQ* (День, 28.02.07).

Якщо в текстах-спростуваннях помилкову інформацію переповідають дослівно й стримано, і лише після цього її заперечують, то в категорично-заперечувальних текстах автори відразу вказують на її неправдоподібність, уживаючи модальні частки *мовбито нібито, буцімто, неначе* та ін., пор: *Минулого тижня широкий резонанс у ЗМІ викликала новина про те, буцімто міська влада заборонила в'їзд автомобілів на територію столичних лісів* (Хрещатик, 04.03.09); *Так, у тамтешній пресі з'явилася інформація, нібито українцям*

заважають спати... жабі (Львівська газета, 19.06.06). Заперечення тут також звучить різкіше й емоційніше, оскільки його висловлюють за допомогою конотативно маркованих лексичних одиниць зі значенням неправдивого повідомлення, семантико-стилістичний діапазон яких у сучасній українській мові досить широкий, пор.: *брехня, неправда, вигадка, міф, легенда, казочка, нісенітниця, безглуздя, дурниці, містифікація, перекручення, фальшивка, дезінформація, "деза", "качка", "мильна кулька", наклеп, пасквіль*. Напр.: *Втім, ця інформація є черговою "мильною кулькою" деяких недобросовісних журналістів* (Хрещатик, 04.03.09); *Згадування в сюжеті росіян вінницької фірми "Тріумф", яка нібито переобладнала сховища під в'язницю, міністр Гриценко назвав "абсолютною брехнею", бо насправді ця фірма займається кабельним телебаченням...* (Україна молода, 18.03.06); *Олександр Шовковський сказав, що взагалі вперше в житті чує таку нісенітницю, а Владислав Вацук, якого німці записали в авторів цих висловлювань, взагалі не давав інтерв'ю й далі відмовляється спілкуватися з непорядними журналістами* (Львівська газета, 19.06.06).

Крім субстантивних назв неправдивого мовлення, автори категорично-заперечувальних текстів активно вживають дієслівну лексику на позначення свідомо неправдивих комунікативних дій, які завдають комусь шкоди (пор.: *дискредитувати, скомпрометувати, дезорієнтувати, маніпулювати, обкрутити, приховати, обмовити, нагнітати*) та фразеологічні одиниці відповідної семантики (пор.: *облити брудом, вишати локину на уха, збити з пантелику, замилювати очі, роздмухувати скандал*), пор.: *Отже, важко не погодитися з паном Гриценком, що всі розмови про це – ніщо інше як намагання дискредитувати Україну* (Україна молода, 18.03.06); *А взагалі, можна лише здогадуватися, кому потрібні такі дезінформації напередодні парламентських виборів-2006 і кому потрібно скомпрометувати нову владу заради реваншу* (Україна молода, 18.03.06); *Цей лист облив брудом честь і гідність не тільки головного лікаря, депутата обласної ради, а й всього трудового колективу, котрий нараховує 600 осіб* (Вінницька обласна щотижнева газета "33 канал", 16.02.05). Продуктивним засобом вираження заперечення є також означення заперечуваної інформації за допомогою атрибутивної лексики зі значенням неточності (*неперевірена, неточна, недостовірна, вигадана, надумана, висмоктана, скомпільована*), неправдивості (*брехлива, вигадана, перекручена, міфічна, тенденційна, липова, лукава*) або негативної оцінки (*брудна, огидна, несправедлива*). Напр.: *В широкі маси пішла інформація неправдива і неперевірена* (Україна молода,

18.03.06); *На наш погляд, автори вказали наду-мані факти* (Вінницька обласна щотижнева газе-та "33 канал", 16.02.05); *Систематичність, із якою Чорнів віддає чергові порції брудних вигадок, викликає стурбованість щодо його психічного стану* (Львівська газета, 14.08.06).

Наприкінці категорично-заперечувальних текстів авторів неправдивого повідомлення здебільшого рекомендують спростувати свою думку і вибачитися за завдану нею шкоду, пор.: *Внаслідок дезінформації і, можливо, проведеної спецоперації, нанесено дуже значної шкоди іміджу України, її Збройним силам, офіцерам, що служать в гарнізоні "Макарів-1" і жителям цієї місцевості... Очевидно, що російська сторона повинна вибачитися і спростувати цю інформацію* (Україна мо-лода, 18.03.06).

Особливо цікавий третій різновид заперечува-льних текстів, що мають на меті не прямо спро-стувати певну інформацію, а переконати читачів у її неправдивості. Умовно їх можна назвати диску-тивітно-полемічними. Вони вирізняються некатего-ричним, але емоційним модусом мовлення, що вказує на щирість автора, його бажання разом з читачами встановити істину. Слід відзначити, що бувають полемічні тексти, автори яких справді переймаються хибним положенням і прагнуть пе-реконати в його хибності інших. Проте є й тексти, у яких під маскою незаангажованого, розміркову-вального викладу приховують відверто тенденцій-не очорнення опонентів. В обох різновидах тек-тів автори вдаються до розважливої модальності мовлення, намагаючись не нав'язувати альтернативну думку, а схилити до неї читачів.

Порівняно з категорично-заперечувальними текстами в дискусивно-полемічних значно рідше вживають лексеми, що вказують на неправди-вість, як-то: *брехня, вигадка, нісенітниця* та ін. Натомість їх вирізняє велика кількість питальних та експресивно маркованих конструкцій. Навіть заголовки таких текстів часто мають форму ри-торичних питань, пор.: *Хіба ж чуже краєце, ніж своє?* (День, 18.01.08); *Хіба ж це "нові облич-чя"?* (Вінницькі новини, http://newport.com.ua/vinnitsa_news/?n_id=678691); *Хіба ж на "Раду" немає ради?* (Телекритика, 13.12.07). Форма ри-торичного питання дає змогу некатегорично, але емоційно і внаслідок цього досить ефективно ви-словити незгоду автора з твердженням, неправ-дивість якого він планує довести у тексті. Подальше використання у структурі полемічного тек-сту риторичних питань та власне питальних кон-струкцій підтримує образ незаангажованого ав-тора, який зважає свої визначення і намагається бути об'єктивним, пор.: *За наше двотижнєве пе-ребування у Генічеську багато наших знайомих, зокрема дітей, захворіло. Страждали кишкови-*

ми розладами, підвищеною температурою, го-ловним болем, дехто навіть лежав у місцевій лі-карні. Хіба ж це сервіс? ... Це ж треба так "за-пустити" Україну, і це при багатих ресурсах і природних умовах. Як можна настільки занед-бати те, що нам дав Бог і матінка-приро-да?... Українську мову на Сході зневажають, її можна почути лише з уст тих людей, які приїха-ли з Західної України на відпочинок. Продавець одного із магазинів, коли почула українську говір-ку, навмисне погано обслуговувала клієнтів... То хіба ж так ведуть себе громадяни розвинутої країни? (Волинь, 18.09.07).

Типовими для дискусивно-полемічних тек-тів є звернення автора до читача для створення ефекту спільного пошуку істини, пор.: *Виникає питання: навіщо нам надміру вживати слова французького, німецького походження? Для уріз-номанітнення мовлення можна сказати: високо-посадовець міста, найвищий керівник органу міського самоврядування, найвища посадова осо-ба Ратуші. Або як неграмотно називають іноді керівників такого рангу, як голова обласної дер-жавної адміністрації. Ви вже зауважили, ма-буть, що це «губернатор». Але ж у нашому ад-міністративно-територіальному устрої відсут-ня така одиниця, як губернія* (День, 18.01.08).

Природно, що, прагнучи переконати читачів у неістинності певної інформації, автори вдають-ся до якомога виразніших засобів. Тому в поле-мічному мовленні важливу роль відіграють ек-спресивні синтаксичні конструкції. Особливо багато їх у тенденційних текстах, стилізованих під незаангажовано-розмірковувальні. Характе-рною ознакою цих текстів є також використання негативно-оцінних лексичних одиниць або іро-нічне вживання позитивно маркованих понять із протилежною оцінкою, пор.: *Звичайно, Яценюк не є "новим обличчям" у владних коридорах. За 2-3 роки він, як "молоде дарування", вже побув в кріслах віце-губернатора, міністра іноземних справ і навіть голови Верховної Ради України... Чому ж цей "молодий демократ" Яценюк май-же рік боявся обрання заступників Голови Вер-ховної Ради?..* (Вінницькі новини, http://newport.com.ua/vinnitsa_news/?n_id=678691).

Завершують дискусивно-полемічні тексти зде-більшого сподівання автора на те, що йому вдало-ся переконати читачів і схилити їх до правильних висновків. Цю частину також оформлюють відпо-відно до загальної емоційно-експресивної тональ-ності тексту, пор.: *Віриться, що люди все ж таки не погодяться бути сірою "біомасою", зуміють відрізнити "зерно від половини" і не попадуться знову на солодку наживку* (Вінницькі новини, http://newport.com.ua/vinnitsa_news/?n_id=678691).

За нашими спостереженнями, у заперечува-

льних текстах здебільшого домінують лексичні заперечні засоби. Граматичні негатори в них вживаються не частіше, ніж у звичайних текстах, що, очевидно, зумовлено однозначністю, а отже, більшою категоричністю граматичного заперечення. Використання лексичних ресурсів дає змогу мовцеві мотивувати своє заперечення та стилістично варіювати його модус від категоричного до дискусивно-полемічного.

Проте трапляються цікаві випадки, коли текст побудовано на цілеспрямованому нанизванні синтаксичних конструкцій саме з граматичним запереченням, пор. рекламний текст: *Не читайте цей текст. Не спілкуйтеся з іноземцями. Не дивіться фільми Гая Річі в оригіналі. Не претендуйте на роботу в міжнародній компанії. Не користуйтеся інтернет-ресурсами на повну. Не вивчайте англійську. Не приходьте в Грін Форест.* Завдяки відповідному семантичному наповненню заперечні рекомендації мають протилежне своїй формі функціональне навантаження – не відвернути, а навпаки, повернути потенційних клієнтів до рекламованих курсів. Заперечення виступає важливим текстовим чинником цього повідомлення, оскільки надає йому цілісного оригінального характеру й створює ефект ненав'язливої реклами, що спонукає потенційних клієнтів самостійно вирішувати питання про доцільність відвідування курсів. Незважаючи на це, текст не можна вважати заперечувальним, бо насправді він спрямований на цілком позитивний висновок сприймачів. Отже, визначальною ознакою заперечувальних текстів є наявність великої кількості негаторів, а заперечна функція.

Характерно, що серед рекламних текстів теж трапляються заперечувальні. До них зараховуємо приклади так званої антиреклами, яка має на меті відвернути покупців від певного продукту чи послуг. Проте в ній теж досить рідко фігурує пряме заперечення, пор.: *Бережіть природу! - не купуйте зайве; Не пий пиво – козлом станеш* (Антиреклама пива “Козел”). Безумовно, рекламоторці враховують той факт, що за висновками фахівців з нейролінгвістичного програмування, наша підсвідомість не сприймає заперечення і передусім фіксує те, що стоїть за негатором [3, с.107; 9, с.16]. Тобто прямі заборони й застереження можуть бути не просто неефективними, а навіть шкідливими, оскільки привертатимуть увагу до того, від чого повинні відмовляти.

Значно дієвішою є антиреклама, побудована на непрямому запереченні, як, наприклад, соціальна антиреклама солодощів на основі хімічних речовин, що складається з єдиного питання, пор.: *ЦукЕ₁₂₄ роцка?* Виражене за допомогою іронії та риторичного питання непряме заперечення є

більш доречним, ніж пряме, бо воно не відлякує своєю категоричністю, не нав'язує сприймачеві єдиного правильного рішення, а ніби спонукає його самостійно визначити, хто має рацію: продавець неякісного товару чи автори антиреклами. Використання непрямих заперечних формулювань – це дуже мудре концептуальне рішення, позаяк люди більше довіряють тій інформації, яку вони виводять самостійно, а не одержують у готовому вигляді.

Отже, тексти, цілеспрямовано створені для заперечення яких-небудь ідей, на тлі людської комунікації виступають своєрідними макроодницями негачії. Від інших комунікативних виявів заперечення вони здебільшого відрізняються розлогішою, концептуально продуманою структурою й використанням більшої кількості заперечних засобів, що робить їх особливо аргументованими й прагматично наснаженими виразниками заперечення.

Семантичне наповнення й синтаксична організація заперечних текстів визначають модус їхньої негачії. Найчіткішу й найкомпактнішу структуру мають тексти-спростування, семантично й стилістично складнішим є оформлення категорично-заперечувальних та дискусивно-полемічних текстів. Важливу роль в організації заперечувальних текстів відіграють лексичні засоби вираження заперечення. Продуктивним є також використання засобів непрямої реалізації заперечення – риторичних питань та іронії, які уможливають експресивну, проте ненав'язливу негачію.

Література

1. Баган М. П. Семантична диференціація та функціональні вияви вторинних заперечних предикатів в українській мові / М. П. Баган // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М.Кочергана. Збірник наукових статей. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С.324-331.
2. Баган М. П. Функціонально-комунікативний потенціал неспеціалізованих засобів негачії в українській мові / М. П.Баган // Мовознавство. – 2009. – №5. – С. 71-78.
3. Бакиров А. Люди которые играют роли / Анвар Бакиров. – СПб., 2002. – 187 с.
4. Батурская Л.А. Интонационное отрицание в диалогической речи: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Л.А.Батурская. – К., 1973. – 33 с.
5. Бахарев А. И. Отрицание в логике и грамматике / А.И.Бахарев. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1980. – 70с.
6. Бондаренко В.Н. Отрицание как логико-грамматическая категория / В.Н.Бондаренко. – М.: Наука, 1983. – 212 с.
7. Галкіна-Федорук Є. М. Заперечні речення в ро-

- сійській і українській мовах / Є.М.Галкіна-Федорук // Українська мова і література в школі. – 1951. – №5. – С. 21–31;
8. Дудик П. С. Слова-речення *Так, Ні* та їх синоніми / П. С. Дудик // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 4. – С. 25-32.
9. Котлячков А. В., Горин С. А. Оружие – слово: Оборона и нападение с помощью...: Практ. руководство / А.В. Котлячков, С.А.Горин. – М.: КСП+, 2001. – 350с.
10. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Е.С.Кубрякова // Текст. Структура и семантика. – Т. 1. – М., 2001. – С. 72-81.
11. Куш О.П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.П.Куш. – Дніпропетровськ, 2002.— 16 с.
12. Озерова Н.Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках / Н.Г.Озерова. – К.: Наук. думка, 1978. – 118 с.
13. Паславська А.Й. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування / А.Й.Паславська. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – 289 с.
14. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А.Селиванова. – К.: ЦУЛ, Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.

The article proves determination of negation text as a communicative mega-means of negation, the functional types of such texts are specified, their communicative-pragmatic potential and principles of their building are analyzed.

Key words: *negation, text, polemical text, communicative effect, negative-estimated connotation*

Обосновано виділення отрицаючих текстів як комунікативних макроединиць негатиції, установлені функціональні різновидності таких текстів, проаналізовано їх комунікативно-прагматический потенціал і принципи побудови.

Ключевые слова: *отрицание, текст, полемический текст, коммуникативное воздействие, негативно-оценочная коннотация.*